

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tifo ve Tifo ile Mücadele

Menekşe Yıldız Uslu

Ankara, Nobel Tıp Kitabevleri, 2024, 226 sayfa, ISBN: 978-605-3358-71-8.

Meryem ÇAĞLAR*

İncelediğimiz eser, Menekşe Yıldız Uslu'nun “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tifo ve Tifo ile Mücadele” başlıklı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Yazarın mevcut konu hakkında bu mühim akademik çalışmayı seçmesinin en önemli sebebi, literatürde 19. yüzyılda Osmanlı'da tifo hastalığı ile nasıl mücadele edildiği sorusuna yönelik yeterince çalışmanın bulunmayışdır.

Tifo hastalığının günümüzde de görülüyor olması, söz konusu eseri daha gerekli ve ilgi çekici hâle getirmektedir. Ölümcül ve bulaşıcı hastalıkların geçmişte kaldığı yönündeki yaygın kanıya rağmen bütün dünyaya yayılan koronavirüs bize bulaşıcı hastalıkların hâlâ tehlikeli olduğunu ve bunlardan korunmanın da zor olduğunu göstermektedir. Eldeki çalışma, günümüzdeki bulaşıcı hastalıklarla mücadele yöntemleri ile kıyas yapma imkânı tanınması açısından da değerlidir.

Yazar, çalışmasını üç ana başlık altında incelemiştir. Giriş bölümünde tifo hastalığının tanımı yapılmış, daha sonra “Salgın nedir, salgın hastalıklar nasıl yayılır, salgın hastalıklar dünyada yayıldıkları alanın genişliğine göre nasıl adlandırılır?” soruları cevaplanmıştır.^{****} Burada vurgulanan husus, salgın hastalıkların yerleşik hayatın ve tarımsal üretimin yaygınlaşmasıyla üreme ve tutunmaya fırsat bulduğudur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tokat, ORCID: 0009-0002-4414-1617, meryemcaglartorun@gmail.com

**** Salgın hastalığın ortaya çıktığı bölgede görünmesine endemi, hastalığın ya da etkilerinin bir bölgede düzenli olarak görülmesine epidemi, hastalığın kıtalar arası yayılma özelliği göstermesine pandemi denir (s. 1).

İnsanlık tarihinin gelişimi adına alınan kararlar ve yapılan eylemler neticesinde her şey bir örüntü hâlinde ilerlemiştir. Tarım alanı açmak için ormanlar tahrip edilmiş, yine yerleşik hayatın etkisi olarak hayvanlar evcilleştirilmiştir. Bütün bunların sonucu olarak nüfus artışı meydana gelmiştir. Böylelikle salgın hastalıkları oluşturan mikroorganizmalar çoğalmaya ve mutasyona uğramaya başlamış, aslında hayvanlarda bulunan hastalıkların insana bulaşabilmesine zemin hazırlanmıştır. Örnek vermek gerekirse çiçek virüsü neolitik dönemde sığırlar yoluyla insana bulaşmıştır. Günümüz insan nüfusunun çokluğu ve yaşama şekilleri göz önüne alınırsa bulaşıcı hastalıkların çok kolay bir şekilde yayılma imkânı bulabileceğini söylemek mümkündür. Sadece bu durum bile modern yaşamın bir ilerleme değil farklılaşma olduğunu, modern yaşamla birlikte göz ardı ettiğimiz pek çok sorunun da hayatımızın bir parçası hâline geldiğini göstermektedir.

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasıyla birlikte birçok bilim insanı tarafından hastalıklar ve sebepleri hakkında araştırmalar yapılmıştır. Yazar, giriş bölümünde, pek çok bilim insanının salgın hastalıklar hakkında yaptığı çalışmalara yer vermiştir. Bu bilim insanlarından Rudolf Virchow, hastalıkların oluşumunda insan etkisinin olduğunu savunmaktadır. Virchow’a göre insanın bilerek ya da bilmeyerek müdahale ettiği tüm çevre koşulları, salgın hastalığın sebeplerini oluşturmaktadır. Virchow tifoyla ilgili hazırladığı raporda, tifo hastalarının ölüm sebebinin şiddetli yağmurlar, sağlıksız yaşam şartları ve yoksulluk olduğu sonucuna varmıştır ki genel kanı da bu yöndedir.

Tifo hastalığının ve diğer salgın hastalıkların tedavi sürecindeki en önemli koşul, hastalığın kaynağının ne olduğunu bulmaktır. Yazar burada, hastalığın asıl yayılım ve oluşum sebeplerinin neler olduğundan, tedavi için mikroorganizmaların keşfedilmesinin öneminden, mikropların hastalığa dönüşebilmesi için bulaşıcılık ve mikrobik aracın gerekliliğinden, salgınların insan yaşamına etkisinden ve insanların salgınlara manevi değerler yönüyle baktığından bahsetmiştir.

Bilim insanları tarafından yapılmış araştırmalarda iki farklı sonuç ortaya çıkmıştır. Birinci görüş, bulaşıcılığın insandan insana olduğu yönündedir. Bu görüş, karantina ve izolasyonu akla getirmektedir. Yine bu görüş, hastaya ait eşyaların yakılmasını ve çeşitli dezenfekte yöntemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İkinci görüş ise bulaşıcılığın ve hastalığın sebebinin kirli hava olduğu yönündedir.

Mikrop teorisinin gelişimi ve patojenlerin keşfiyle hastalığa sebep olan bakteri ve virüsleri alt etmek için aşılar ve antimikrobiyal ilaçlar keşfedilmiştir. Beslenme yetersizliğinin bağışıklığı düşürdüğü saptanmış ve bunun önüne geçmek için çalışmaların yapılmasıyla salgın hastalıklarda gerileme olmaya başlamıştır.

Yazar, tifonun tanımını yapan ilk kişinin Hipokrat olduğunu belirtmektedir (s. 13). Kitabın bu bölümünde tifonun tanımı yapılmış, daha sonra “Teşhis ve tedavi süreç ve yöntemleri nelerdir, belirtileri nelerdir?” sorularına cevap verilmiş, tifo aşısının keşfi ve uygulanması konuları ele alınmıştır. Tifo basilini ilk olarak Eberth bulmuştur. Tifo yalnızca insanlarda bulunan, endemik ve epidemik bir türdür (s. 14).

Eserden anlaşıyor ki tifo hastalığı yetersiz beslenme, temiz olmayan çevre koşulları ve temiz su eksikliğiyle daha çok görülmüştür. Hastalığın bulaşma riski, hastayla temas ve hastaya temas etmiş eşyalarla temas hâlinde artmaktadır. Yazar, hastalığın pek çok şekilde bulaşabilmesi nedeniyle hastalıktan korunmanın oldukça zor olduğunu ve hastalığın en çok dışkı, idrar, deri döküntüsüyle bulaştığını belirtmektedir (s. 16). Kitapta, 19. yüzyılda tifo ile mücadelede hangi tıbbi yöntemlerin kullanıldığı da detaylı olarak ele alınmıştır. Hastalık; ateş, kusma ve hâlsizlik belirtileriyle ortaya çıkmaktadır. Hastalığın en şiddetli olduğu dönem, hastalığın başlamasından itibaren üçüncü haftasıdır; dört ila beşinci haftalarda normale dönüşler başlar. Hastalığın kalıcı etki bırakmaması, hastaya ne kadar iyi bakıldığıyla doğru orantılıdır (s. 19). Her hastalıkta olduğu gibi tifo hastalığının tedavisinde de erken teşhis çok önemlidir. Hastalığın şiddetli olduğu dönemde teşhisi daha kolaydır. Tedavi döneminde hastanın temizliğine ve beslenmesine dikkat edilmesi, iyileşme süreci ve kalıcı hasar bırakmaması açısından çok önemlidir. Hastanın odası geniş ve ferah olmalı, gereksiz eşyalar kaldırılmalıdır. Hastaya soğuk su banyosu yaptırılmalı, eğer işe yaramazsa sıcak ya da ılık su banyosu yaptırılmalıdır. Banyo yapamayan hastaların karın bölgelerine buz tedavisi uygulanmalıdır (s. 29-30).

19. yüzyılda da önleyici tıbbi önem verildiği ve tifo olmadan önce önlem alınmasına yönelik uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Alınan önlemlere örnek olarak, tuvaletlerin yerleşim yerinden uzağa yapılması ve sık sık kireçlenmesi, sokak hayvanlarının evlere alınmaması, hastalığın görüldüğü yer ve dönemlerde mideyi bozacak yiyeceklerden uzak durulması gösterilebilir. Özellikle kadınların ayaklarını ve karın bölgelerini sıcak tutması gerektiği belirtilmektedir. Hastalıklara karşı alınan önlemler arasında olmazsa olmaz olan aşıdır. Osmanlı'da uygulanan kurallara göre bir kişi hastalığa yakalandığında derhâl yetkililere bildirilmeli, hasta olan kişilerin evinin kapısına "*Sâri hastalık vardır*" yazılmalı, vefat edenler mezarlıkta yıkanmalı ve dezenfekte edilmiş bir beze sarılmalıdır (s. 28).

Tifo aşısını ilk olarak Poymer ve Paymer yapmıştır. Araştırmacılar ilk denemelerini 1887 yılında fareler üzerinde gerçekleştirmiş, insanlar üzerinde uygulamaya ise 1891 yılında başlamışlardır. Yazarın bu bölümde ele aldığı, aşıya ilişkin belirlemeler dikkat çekicidir. Aşı ilk olarak İngiliz ordusunda uygulanmış olup, 1899-1911 yılları arasında başta Almanya, Amerika, Fransa ve İtalya olmak üzere birçok ülkenin ordusunda tifo aşısı uygulanmıştır. Bu durum, aşıya karşı dünyada bir güven oluştuğunu göstermektedir. Osmanlı'da aşının uygulanması ise Doktor Hüsamettin Bey'in çabalarıyla mümkün olmuştur. 1914'te İstanbul, tifo bölgesi ilan edilmiş ve tifo aşısının gerekliliği hakkında yedi maddelik rapor hazırlanmıştır. Raporda, tifo bölgesi seçilen yerlerde on ila elli yaş arasındaki insanların tifo aşısı olması gerektiği maddesi de yer almaktadır. O dönemde aşılar üç doz hâlinde uygulanmış ve yedi yaşından küçüklere aşı yapılmamıştır. Aşılar cilt altına şırıngayla ya da toz hâlinde ağızdan verilmektedir.

Yazar, eserin ikinci bölümünde, 1850-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde tifo ile mücadeleye dair bilgiler paylaşmıştır. Buna göre, Osmanlı vilayetlerinin çoğunda farklı zamanlarda tifo hastalığı ortaya çıkmıştır. Yazar, 1861 yılında bir kadının dövülerek öldürüldüğünün zannedilip şüphelilerin

hapse atıldığına, daha sonra bu kişinin dayaktan değil de tifodan hayatını kaybettiğine dair ilginç bir kaydı ele almaktadır (s. 39). Dâhiliye Nezaretine gelen 1914 tarihli evraka göre İstanbul’da tifonun bir ayda salgın hâline geldiği bildirilmiştir (s. 43). Eserde ayrıca, tifoyla ilgili bilgiler ve yazışmalar bulunmaktadır. Bu yazışmalar genellikle Dâhiliye Nezaretiyle hastalığın görüldüğü yer ve bölgedeki muhataplar arasında yapılmıştır. Yazışmaların içeriğinde genel olarak, hastalığın ne seviyede olduğu, teşhisi için nelere ihtiyaç duyulduğu ve bulunduğu bölge gibi konular yer almaktadır. Diğer hastalıklarda olduğu gibi tifo hastalığında da teşhis önem arz etmektedir. Zira tifo bazen diğer ateşli ve bulaşıcı hastalıklarla karıştırılabilmektedir. Yazışmalar, tedavi için nelere ihtiyaç olduğu ve devletin bu ihtiyaçlardan hangilerini karşılayabileceği, hastalıktan korunmak için tedbirlerin alınması ve bu tedbirlerin alınabilmesi için gerekenin yapılması gibi pek çok konuyu ihtiva etmektedir. İstanbul ile diğer Osmanlı vilayetleri için de aynı durum geçerlidir. Osmanlı Devleti’ne ait toprakların çoğunda tifo hastalığı görülmüş ve tifo ile mücadele için devlet elinden geleni yapmıştır. Devlet genellikle hastalığın görüldüğü yerlere müfettiş göndermiş ve gerekenin yapılmasını istemiştir. Müfettişler bir rapor hazırlamış ve gerekli yerlere ulaştırmıştır. Bu raporlarda hastalığın çıkma sebebi, hastalıkla ilgili neler yapılabileceği, nelere ihtiyaç duyulduğu gibi konular yer almaktadır. Gönderilen görevliler arasında tifoya yakalanıp hayatını kaybedenler de olmuştur. Maddi durumu iyi olmayan tifo hastalarına belediye tarafından doktor gönderilmiş ve bu kişiler için ilaçlar normal fiyatından daha ucuza temin edilmiştir. Özel bir örnek olarak, Konya’da bedeli belediyece karşılanmak üzere Avrupa’dan etüv makinası sipariş edilmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı’da da birlikte yaşam mecburiyetinin bulunduğu askeriyelerde, okullarda ve hapishanelerde hastalık daha sık görülmüştür. Örneğin 1908 yılının kış mevsiminde, Erzurum’da hastalık sebebiyle halktan pek çok kişinin hayatını kaybetmesinin yanında, sadece askeriyeden vefat edenlerin sayısı 1.200’ü bulmuştur (s. 49-50). Hapishanelerde ve mekteplerde görülen tifo hastalığına da örnek vermek yerinde olacaktır. Yazar, bu konuları ayrı başlıklar hâlinde ele almıştır. Hapishanelerde tifo ile birlikte diğer bulaşıcı hastalıkların da görüldüğü anlaşılmaktadır. Hapishanelerde hastalığa karşı alınan ilk önlem, hastalığı taşıyan kişileri başka bir yere nakletmek olmuştur. Nakiller sebebiyle maliyet ve yer problemleri ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak hastane, doktor ve ilaçların tedariki de devletin zorluk çektiği konular arasında sayılabilir. Okullarda görülen tifo hastalığına karşı alınan önlem ise hapishanelerdekinden farklı olarak, öğrencilerin ailelerinin ya da yakınlarının yanına gönderilmesi olmuştur.

Yazar, eserin üçüncü ve son bölümünü, 1850-1914 yılları arasında tifoyla ilgili yazılara ayırmıştır. Eserin bu kısmında, medyanın konuyu nasıl ele aldığı görülmektedir. *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Tanin*, *Tuna*, *Tasvir-i Efkâr*, *Servet*, *Sivas Gazetesi*, *Ceride-i Havadis*, *Hüdavendigâr Gazetesi*, *Basiret*, *Alemdar*, *Müstecir*, *Trabzon Gazetesi* faydalanan basın kaynaklarındandır. Eserde basın haberleri kronolojik biçimde aktarılmıştır. Hastalığın görüldüğü, yirmi yirmi beş yaş arası kişilerde ölüm oranının fazla olduğu, on yaşından küçüklerin hastalığı daha kolay atlatabildiği anlaşılmaktadır. Gazetelerde, o

gün tifodan hangi vilayette, hangi hastanede kaç kişinin hayatını kaybettiği gibi konulara dair haberlere yer verilmiştir. Genel koşullara ilişkin haberlerin yanı sıra *Kristal* ve *Konkordiya* Tiyatroları muganniyelerinden Matmazel Anhiter'in, Tokatlıyan Gazinosunda istiridye yedikten sonra tifo hastalığına yakalandığı ve 22 yaşında hayatını kaybettiği gibi özel haberlere de yer verilmiştir (s. 96).

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, eser açık ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Kolay okunabilecek bu çalışma, kısmen merak duygusu oluşturmaktadır. Ele alınan konu hakkında akla gelebilecek ya da merak edilebilecek pek çok konu hakkında bilgiler ihtiva eden eserin, gayet özenli ve dikkatli bir araştırma sonucunda oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Eserde yoğun olarak arşiv belgelerinden, son bölümde ise dönemin gazete yazılarından yararlanıldığı, bu yönüyle yeterli düzeyde kaynakçaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bazı hususlarda eleştiriler getirilebilir. Örneğin temizlik ve hijyen konusu pek çok başlık altında tekrar tekrar ele alınmıştır. Hâlbuki konunun tek başlık altında toplanması ve tekrarlardan kaçınılması eserin akıcılığını ve sadeliğini koruyabilmesi açısından daha uygun olabilirdi. Eleştirilebilecek diğer bir husus, tifo hastalığının o dönemdeki aile hayatına, sosyal hayata, dinî hayata etkisi veya maddi yönden sonuçları gibi konuların ele alınmamış olmasıdır. Bu eksikliklerine rağmen, ihtiyaç duyulan bir alanda ciddi bir emek verilerek oluşturulan eserin literatürde önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.